

ŽMOGAUS GYVYBĖ KAIP TEISINĖ VERTYBĖ IR JOS APSAUGA ROMĖNŲ TEISĖJE

Marius Jonaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4593
Elektroninis paštas marius.jonaitis@kat.lt

Albertas Milinis

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra
E. Ožeškienės g. 18–313, LT-44254 Kaunas, Lietuva
Telefonas (+370 37) 327 993
Elektroninis paštas a.milinis@tf.vdu.lt

Pateikta 2011 m. balandžio 12 d., parengta spausdinti 2011 m. rugsėjo 5 d.

*Jeigu tu vertini savo gyvenimą, atsimink, kad kiti ne mažiau
vertina savąjį.*

Euripidas¹

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiamas romėnų teisės požiūris į teisę į gyvybę kaip vieną reikšmingiausių teisiųjų vertybių. Analizuojami žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos momentų reglamentavimo romėnų teisėje klausimai, aptariami teisės į gyvybę apsaugos ypatumai atsižvelgiant į asmens socialinį ir juridinį statusą, supažindinama su romėnų baudžiamosios teisės numatyta atsakomybe už nusikaltimus žmogaus gyvybei – paprastas ir kvalifikuotas nužudymų sudėtis. Autoriai prieina prie išvados, jog nors teisė į gyvybę Romoje

1 Žemaitis, V. *Etika. Aforizmų žodynas*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2000, p. 190.

buvo iš esmės nulemta asmens socialinio ir juridinio statuso ypatumų, romėnų teisės raida patvirtina joje tolydžio stiprėjusią tendenciją kiek įmanoma labiau gerbti ir teisinėmis priemonėmis ginti kiekvieno žmogaus teisę į gyvybę.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos momentai, pradėtas kūdikis (*nasciturus*), vergo ir svetimos teisės asmens (*persona alieni iuris*) gyvybės apsauga, gyvybės ir mirties teisė (*ius vitae ac necis*), nusikaltimai žmogaus gyvybei, nužudymai (*parricidium, homicidium*).

Įvadas

Svarbiausioji prigimtinė asmens teisė, saugoma ir ginama įstatymo, – tai teisė į gyvybę. Jos užtikrinimui sukuriama įvairialypė teisinių priemonių sistema. Teisės į gyvybę ir jos apsaugos aspektai yra interpretuojami konstitucinėje, civilinėje, baudžiamajoje, sveikatos apsaugos teisėje ir kitose teisės šakose. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas 2004-06-18 nutarime Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nužudymų bylose“ yra pažymėjęs: „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnis įtvirtina žmogaus teisę į gyvybę kaip svarbiausią prigimtinių teisę, kurią tarp kitų teisės šakų normų padeda užtikrinti normos, nustatančios baudžiamąją atsakomybę už padarymą nusikalstamų veiksmų, kuriais kėsinamasi į žmogaus gyvybę tiesiogiai, arba už sudarymą neteisėtais veiksmais tokių sąlygų, kai žmogus praranda gyvybę²“.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucijoje įtvirtintame žmogaus prigimtinių teisių ir laisvių kataloge teisė į gyvybę yra minima pirmoji. Tokia šios teisės vieta pagrindiniame šalies įstatyme nėra atsitiktinė: ji atspindi išskirtinę, prioritetinę socialinę ir teisinę teisės į gyvybę reikšmę.

Požiūris į žmogaus gyvybę lemia ir nusikalstamų veikų, kuriomis kėsinamasi į žmogaus gyvybę, vietą baudžiamajame įstatyme. Daugumos valstybių baudžiamieji kodeksai nusikaltimams žmogui teikia prioritetą. Tai rodo jų vietą baudžiamųjų kodeksų specialiosios dalies sistemoje ir santykinis sankcijų, palyginti su kitais nusikaltimais, griežtumas³. Lietuvos Respublikos baudžiamajo kodekso Specialiojoje dalyje nusikaltimams žmogaus gyvybei tenka prioritetinė pozicija: šių nusikaltimų sudėtys dėstomos iš karto po nusikaltimų žmoniškumui, karo nusikaltimų ir nusikaltimų valstybei (Lietuvos Respublikos baudžiamajo kodekso XVII skyrius, 129–134 straipsniai)⁴.

Šios publikacijos tikslas yra pažvelgti į žmogaus gyvybę kaip teisinę vertybę ir teisinės apsaugos objektą senovės Romoje, aptarti tai, kaip kai kuriuos pagrindinius klausimus, susijusius su žmogaus teise į gyvybę ir jos apsauga. Tyrimo objektas – bet kurio

2 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“. *Teismų praktika*. 2004, Nr. 21.

3 *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*. Pavilonis, V. (sud.). Vilnius: Eugrimas, 2000, I knyga, p. 155.

4 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

žmogaus gyvybė neatsižvelgiant į socialinio ar juridinio statuso ypatumus. Siekdami šio tikslo, straipsnio autoriai išskėlė uždavinius:

- aptarti žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos momentų reglamentavimą romėnų teisėje;
- atskleisti vergų teisės į gyvybę apsaugos romėnų teisėje pradmenis;
- pristatyti romėnų šeimos tėvui priklausiusią teisę disponuoti pavaldžių šeimos narių gyvybe ir ribotą jos pobūdį;
- supažindinti su pagrindinėmis nusikalstamų veikų, kuriomis kėsinamasi į žmogaus gyvybę, sudėtis ir romėnų baudžiamosios teisės už šių veikų padarymą taikytomis atsakomybės priemonėmis.

Straipsnio autoriai kelia hipotezę, jog nors teisė į gyvybę Romoje buvo iš esmės nulėmta asmens socialinio ir juridinio statuso ypatumų, romėnų teisės raida patvirtina joje stiprėjusią tendenciją įmanomai labiau gerbti ir teisinėmis priemonėmis ginti kiekvieno žmogaus teisę į gyvybę.

1. Žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos klausimų sprendimas romėnų teisėje

1.1. Žmogaus gyvybės pradžia. *Nasciturus*

Vienas iškiliausių romėnų poetų Titas Lukrecijus Karas (*Titus Lucretius Carus*) yra pasakęs, jog niekas negauna gyvenimo nuosavybėn, o turi galimybę juo naudotis: *Vita mancipio nulli datur, omnibus usu*⁵. Įstatymai ir kiti teisės aktai negarantuoja ir negali garantuoti pačios žmogaus gyvybės, kurios išlikimas priklauso nuo daugelio veiksnių. Žmogaus gyvybės teisinė apsauga visų pirma siejama su jos pradžios ir pabaigos kriterijais. Šiuolaikinė teisė ir jurisprudencija šiems klausimams skiria nemažą dėmesio, tačiau jau senovės Romoje buvo suformuluotos kai kurios svarbios teisinės nuostatos, susijusios su asmens gyvybės pradžia.

Žmogaus, t. y. laisvojo, santuokoje gimusio Romos piliečio, teisinis subjektiškumas prasidėdavo jo gimimo momentu. Teisines pasekmes sukeldavo tik gyvo vaiko gimimas. Asmeniui nebuvo laikomas įvykus persileidimui žuvęs (*abortus*) bei išsigimęs, „žmogiško pavidalo neįgavęs“ vaisius (*monstrum et prodigium*)⁶.

Pradėtas, tačiau dar negimęs kūdikis vadintas *nasciturus*. Tai reiškia „tas, kuris turi gimti“. Jis nelaikytas savarankišku asmeniui, neturėjo savarankiško teisinio subjektiškumo, o buvo traktuojamas kaip motinos kūno dalis (*mulieris portio*). Kita vertus, jei toks kūdikis gimdavęs gyvas, romėnų teisė numatė jam galimybę įgyti tam tikras turtines teises. Šiuo atveju senovės Romos jurisprudencija taikė anuomet gana dažną juridinę konstrukciją – teisės fikciją. Šios fikcijos esmė yra ta, jog gyvo kūdikio gimimo sukeltos teisinės pasekmės buvo taikomos retrospektyviai. Tai reiškia, kad kai tai buvo susiję su

5 *Sentencje lacińskie*. W opracowaniu Anny Tkaczyk. Wrocław: Wydawnictwo Astrum, 2002, p. 102.

6 Dębiński, A. *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo prawnicze LexisNexis, 2003, p. 137–138.

pradėto kūdikio (*nasciturus*) interesais (*commoda*)⁷ arba teisėmis (*ius*)⁸, taikyta ankstesnio gimimo fikcija ir laikyta, kad tuo metu, kai įvyko tam tikri juridiniai faktai, kūdikis jau buvo gimęs (*in rerum natura esse*).

Nasciturus atžvilgiu taikomos teisės fikcijos esmę atskleidžia vienas iš garsiųjų romėnų jurisprudencijos klasikų – Paulius: *Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii antequam nascatur nequaquam prosit* – „Pradėtam, bet dar negimusiam kūdikiui yra teikiama apsauga tarytum jis jau būtų tarp gyvųjų, kiek tai atitinka jo interesus. Tačiau joks kitas asmuo negali gauti naudos, kol kūdikis negimęs.“ (D. 1, 5, 7)⁹

Ši romėniškos jurisprudencijos sukurta ir išstobulinta fikcija daugiausia reikšmės turėjo paveldėjimo teisėje. Remiantis tuo, teisę paveldėti turėjo vaikas, gimęs po tėvo mirties (*postumus*). Kaip tam tikrą garantiją pretorius galėjo net suteikti jam palikimą sudarančio turto valdymą (*missio in possessionem*), kuris įgyvendinamas per negimusiam kūdikiui paskiriamą rūpintoją – *curator ventris* (D. 37, 9, 1, 17)¹⁰. Po savo tėvo mirties gimęs kūdikis (*postumus*) laikytas jo įpėdiniu pagal įstatymą.

Sudėtingesnį raidos kelią nuėjo pradėto, tačiau dar negimusio kūdikio teisė paveldėti pagal testamentą (*testamenti factio passiva*). Romėnų teisė laikėsi nuostatos, jog testamentiniu įpėdiniu negalima paskirti aiškiai neidentifikuoto asmens (*persona incerta*). Pasak Gajaus, tokiu asmeniu reikia laikyti tą, apie kurį testatorius negalėdavęs pateikti konkrečių ir aiškių duomenų (*Incerta autem videtur persona, quam per incertam opinionem animo suo testator subicit*)¹¹. *Personae incertae* kategorijai buvo linkstama priskirti ir vaikus, gimusius po tėvo mirties. Tačiau palikėjui romėnų teisė suteikė galimybę paskirti tokį vaiką testamentiniu įpėdiniu arba nušalinti nuo paveldėjimo su sąlyga, jog gimęs vaikas būtų pakliuvęs palikėjo valdžion, jei tik jis tuo metu būtų buvęs gyvas (*postumus suus*). Maža to, ilgainiui reikalavimas aptarti pradėto, bet dar negimusio kūdikio paveldėjimo teisę testamente tapo *pater familias* pareiga. Tai reikia apskritai sieti su tėvo pareiga pasisakyti testamente dėl visų jo valdžioje esančių asmenų arba, kitaip tariant, savųjų paveldėtojų (*sui heredes*) – palikti jiems turto testamentu arba atimti paveldėjimo teisę. Gajus nurodo, jog po testatoriaus mirties gimę jo descendantai privalo būti pavardžiai paskiriami testamentiniais įpėdiniais arba eksheredituojami, t. y. nušalinami nuo paveldėjimo (*postumi quoque liberi [nominatim] vel institui ne bent vel exheredari*)¹². Jeigu šie reikalavimai nebuvo įgyvendinami *nasciturus* gimimas naikin-davo *pater familias* sudaryto testamento galią (*testamentum ruptum*).

Viduramžių glosatoriai ir postglosatoriai, remdamiesi romėnų teisės šaltiniais, visų pirma Justiniano „Digestuose“ esančia ištrauka iš Pauliaus parengto *senatus consultum*

7 D. 1, 5, 7 *Paulus libro singulari de portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur: Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur (...)*.

8 D. 50, 16, 231 *Paulus libro singulari ad senatus consultum Tertullianum: Quod dicimus eum, qui nasci speratur, pro superstite esse, tunc verum est, cum de ipsius iure quaeritur (...)*.

9 D. 1, 5, 7.

10 Dajczak, W.; Giaro, T. Longchamps de Bérrier. In: *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2009, p. 181–182.

11 Gaius, *Institutiones* 2, p. 238.

12 *Ibid.*, p. 130.

Tertulianum komentaro (D. 50, 16, 231)¹³, *nasciturus* atžvilgiu taikytos fikcijos esmę apibendrina žinomoje ir vienoje iš plačiausiai vėliau recepuotų teisės paremių: „turintis gimti, laikomas jau gimusiu, kiek tai atitinka jo interesus“ (*nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius quaeritur*)¹⁴.

Ją perėmė ir įtvirtino daugelis vėlyvesnių teisės kodifikacijų. Bendrąsias tokio turinio nuostatas yra įtvirtinę ir šiuolaikiniai civiliniai įstatymai: Austrijos civilinis kodeksas (§ 22 ABGB), Šveicarijos civilinis kodeksas (ZGB 31 str. 2 d.), Italijos civilinis kodeksas (CCI 1, 462 str.) bei Graikijos civilinis kodeksas (GKC 36 str.). Tuo tarpu Vokietijos civilinis kodeksas teises pradėtam, tačiau dar negimusiam vaikui suteikia tik išskirtiniais atvejais, susijusiais su pareiga atlyginti padarytą žalą (BGB § 844 2 d.), o visų pirmausia, panašiai kaip ir Prancūzijos civilinis kodeksas (CC 725, 906 str.), – paveldėjimo teisės srityje (BGB § 1912, 1923). Panašų teisinį reglamentavimą yra įtvirtinęs ir Lenkijos civilinis kodeksas (927 str. § 2, 994 str. § 2), kuriame, be to, įtvirtinta ir novatoriška nuostata dėl prenatalinės (iki kūdikio gimimo padarytos) žalos atlyginimo (446-1 str.)¹⁵.

Kaip minėta, subjektinių teisių įgijimas tapdavo įmanomas tik tuomet, jei kūdikis gimdavo gyvas. Analogišką nuostatą įtvirtina ir galiojantis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, kurio 2.2 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teisių, kurias įstatymai pripažįsta pradėtam, bet dar negimusiam vaikui, atsiradimas priklauso nuo jo gimimo. Romėnų teisė laikė kūdikį gimus gyvą, jei jis parodydavo tam tikrus gyvybingumo požymius. Be to, keltas ir kūdikio gyvybingumo reikalavimas – jis privalėjo būti pajėgus išgyventi. Romėnų teisėje būta diskusijų dėl požymių (simptomų), liudijančių, jog kūdikis gimė gyvas. Atskiros teisės mokyklos (*sectae*) šiuo klausimu laikėsi skirtingų nuomonių. Prokuliečių nuomone, gyva būtybe reikia laikyti kūdikį, kuris suriko ar pravirko. Savo ruožtu Sabiniečių teisės mokyklos atstovai požymiu, įrodančiu, kad kūdikis gimė gyvas, laikė bet kokį kūdikio kūno judesį, o ypač kvėpavimo atsiradimą. Justiniano teisė akceptavo Sabiniečių teisės mokyklos išreikštą nuomonę. Šios nuostatos perėmimą galima įžvelgti ir galiojančiuose civiliniuose įstatymuose. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.3 straipsnio 1 dalyje fizinio asmens gimimo momentu pripažįstamas pirmas savarankiškas naujagimio įkvėpimas.

Kūdikio gebėjimu išgyventi (gyvybingumu) Romoje buvo laikomas jo galėjimas gyventi savarankiškai, t. y. vaisiui atsiskyrus nuo motinos organizmo. Ši kūdikio savybė vertinta pagal antikinės medicinos žinių lygį. Šaltiniai šiuo klausimu remiasi graikų medicinos kūrėju Pitagoro (VI a. prieš Kristų) ir Hipokrato (460–377 m. prieš Kristų) atliktais stebėjimais, kurių pagrindu teigta, jog kūdikis turi galimybę išgyventi, jei pasaulį išvysta tarp 182 ir 300 dienos nuo pradėjimo momento¹⁶.

13 *Quod dicimus eum, qui nasci speratur, pro superstite esse, tunc verum est, cum de ipsius iure quaeritur: aliis autem non prodest nisi natus.* – „Kai sakome, kad kūdikis, kurio laukiama gimstant, yra laikomas jau gimusiu, tai tinka tik kalbant apie jo teises, tačiau jokie kiti asmenys negali gauti naudos, jei vaikas iš tiesų negimsta.“

14 Burczak, K.; Dębiński, A.; Jońca, M. *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2007, p. 109.

15 Dajczak, W.; Giaro, T., *supra* note 10, p. 181.

16 Rozwadowski, W. *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*. Poznań: Przedsiębiorstwo wydawnicze Ars Boni et Aequi, 1992, p. 86–87.

V. Bojarskis, apibendrinamas reikalavimus, kuriuos turėjo atitikti kūdikis, kad būtų pripažintas teisės subjektu, teigė juos esant tokius: rezultatyvų gimimą, t. y. visišką kūdikio atsiskyrimą nuo motinos organizmo, gyvo kūdikio gimimą, žmogišką kūdikio pavidalą¹⁷.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, jog žmogaus gyvybės ir jo teisinio subjektiškumo pradžią romėnų teisė siejo su gimimo momentu, tačiau privatinė teisė santykių (visų pirma – paveldėjimo) srityje teisės buvo pripažįstamos ir pradėtam, bet dar negimusiam kūdikiui (*nasciturus*) su sąlyga, kad šis gims gyvas.

Tam, kad asmuo būtų pripažintas teisės subjektu, jis privalėjo gimti gyvas, pradėti egzistuoti visiškai nepriklausomai nuo motinos organizmo, būti žmogiško pavidalo.

Romėnų jurisprudencija nustatė požymius, kuriais remiantis sprendžiama, kad kūdikis gimė gyvas. Tokiais buvo laikomi kūdikio verksmas, kūno judesiai, kvėpavimo funkcijos atsiradimas.

1.2. Žmogaus gyvybės pabaiga

Šiuolaikinėje teisėje fizinio asmens teisinis subjektiškumas išnyksta jam mirus. Taip pat ir pagal romėnų teisę: fizinė asmens mirtis reikšdavo jo teisinio subjektiškumo pabaigą. Kita vertus, aptariant žmogaus gyvybės pabaigos ir teisinio subjektiškumo išnykimo klausimus romėnų teisėje, dera pabrėžti, kad Romoje fizinė asmens egzistencija jos kokybės požiūriu visuomet labai glaudžiai sieta su socialiniu asmens statusu bei teisine padėtimi.

Unikali romėnų teisės ypatybė yra ta, jog teisiniu požiūriu žmogaus egzistencija galėjo baigtis ir anksčiau nei įvyksta fizinė jo mirtis. Asmenį, kaip teisės subjektą, romėnų teisė apibūdino vartodama terminą *persona* (graikų – *prosopon*), kuris ne teisinėje kalboje reiškė teatro vaidinimų metu dėvimą kaukę, aktorių, jo atliekamą vaidmenį ar pjesės personažą¹⁸. Panašia prasme šis terminas vartotas ir romėnų privatinėje teisėje: čia galvoje buvo turima asmens padėtis (vaidmuo) teisės normomis reguliuojamame socialiniame gyvenime (visuomeniniuose teisiniuose santykiuose)¹⁹. Iš esmės pakitus asmens teisei padėčiai (*prioris status permutatio*), kai dėl *capitis deminutio maxima* asmuo iš teisės subjektų (laisvųjų asmenų) rato nustumdavo į teisės objektų kategoriją (tapdavo vergu), laikyta įvykus civilinę jo mirtį (*mors civilis*). Panašiai atsitikdavę ir romėnui patekus į priešą nelaisvę – jis taip pat buvo paverčiamas vergu. Dėl šios priežasties asmuo prarasdavo visas iki tol turėtas teises tiek viešosios (laisvę, pilietybę), tiek ir privatinės (šeimoje užimamą padėtį, turtines teises) teisės srityje. Tačiau šiuo atveju nuo radikalių civilinės mirties arba *capitis deminutio maxima* sukeliamų teisinių pasekmių asmenį saugojo du teisės institutai – *postliminium* ir *fictio legis Corneliae*. *Postliminium*

17 Bojarski, W. *Prawo rzymskie*. Toruń: TNOIK, 1994, p. 76–77.

18 Litewski, W. *Rzymskie prawo prywatne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexisTM, 2003, p. 123; Dajczak, W.; Giaro, T., *supra* note 10, p. 182.

19 Lotyniškoje teisinėje terminologijoje terminas *persona* vartojamas nevienareikšmiškai. Kai kada šiuo terminu buvo įvardijami ne tik laisvieji asmenys, kurie disponavo teisiniu subjektiškumu, bet ir vergai, kurie priklausė teisės objektų kategorijai (Gaius, *Institutiones* 1, 9 ir 1, 120–121).

reiškė turėtų teisių atkūrimą grįžus iš karo nelaisvės į Romą²⁰. Tuo tarpu *fictio legis Corneliae*, kurią numatė apie 80 m. prieš Kristų žymaus romėnų karvedžio, konsulo ir diktatoriaus Kornelijaus Sulos iniciatyva išleistas *lex Cornelia (Sullae) de captivis*, buvo taikoma tais atvejais, kai tapęs belaisviu asmuo į Romą nebegrįždavo, o mirdavo nelaisvėje. Fikcijos esmė sudarė tai, kad asmuo buvo laikomas miręs tuo momentu, kai pateko į priešo nelaisvę (*quasi tunc decessisse videtur, cum captus est*)²¹.

Romėnų teisėje *fictio legis Corneliae* taikymas buvo svarbus todėl, kad, laikant asmenį mirusiu patekimo į nelaisvę momentu, buvo galimas paveldėjimas po jo kaip laisvojo asmens mirties, galią išsaugodavo jo sudarytas testamentas.

Po karo belaisvio mirties galėjo būti paveldima tik įrodžius, kad jis mirė (C. 8, 50, 4). Tuo tarpu naują santuoką belaisvio žmona galėjo sudaryti tik praėjus penkeriems metams nuo vyro paėmimo į nelaisvę, jei per tą laiką negauta jokių žinių (D. 24, 2, 6)²².

Senovės Romoje, o ir apskritai Antikoje, nebūta procesinės pripažinimo mirusiu (ypač tais atvejais, kai asmuo dingsta be žinios) bei mirties preziumavimo tvarkos. Kiekvienu konkrečiu atveju klausimas buvo paliekamas spręsti teismo nuožiūra.

Tik glosatoriai asmens žuvimo atveju numatė nuginčijamą prezumpciją (*praesumptio iuris tamtum*), jog be žinios dingęs asmuo gyveno 100 metų, nes tokį laiką ilgiausia gyvenimo trukme laikė imperatoriaus Justiniano iniciatyva kodifikuotoji romėnų teisė (D. 7, 1, 56; D. 33,2,8; C.1, 2, 23, 2). Vėliau šis amžius sumažintas iki 70 metų²³.

Tuo tarpu pati romėnų teisė išsamiau užsiėmė tik keleto asmenų, kurie žuvo vieno nelaimingo atsitikimo metu, mirties momento klausimu. LR CK 2.2 straipsnio 4 dalis įtvirtina prezumpciją, jog jeigu tam tikrų civilinių teisinių pasekmių atsiradimas priklauso nuo to, kuris iš fizinių asmenų mirė anksčiau, o nustatyti kiekvieno iš jų mirties momento negalima, preziumuojama, kad tie fiziniai asmenys mirė vienu metu. Romėnų jurisprudencija numatė priešingą asmenų, mirusių vieno nelaimingo atsitikimo metu (*commorientes*), mirties prezumpciją. Jau klasikiniėje teisėje pasirodė taisyklės, kaip šie klausimai turi būti sprendžiami tėvų ir vaikų mirties atveju, tačiau tik poklasikinėje teisėje imta taikyti bendroji prezumpcija, kad, vieno nelaimingo atsitikimo metu žuvus vaikams ir jų tėvams, preziumuojama, jog pilnametis sūnus mirė vėliau nei jo tėvas, o tuo tarpu nepilnametis vaikas – anksčiau nei jo motina (D. 34, 5, 9, 2–4; D. 23, 4, 26 pr.). Tokios nuostatos buvo laikomasi atsižvelgiant į paveldėjimo teisinius santykius. Pripažinimas, jog pilnamečiai vaikai mirė vėliau nei jų tėvai, reiškė, kad jie tapo įpėdiniais po savo tėvų mirties. Tai, be kita ko, sudarydavo galimybes išsaugoti tėvų sudaryto testamentą, kuriame vaikai buvo paskirti įpėdiniais, galią. Nepilnamečių vaikų atveju aplinkybė, kad jie to paties nelaimingo įvykio metu žuvo anksčiau nei tėvai, buvo pre-

20 Taigi, jei romėnas – karo belaisvis – grįždavo į Tėvynę ketindamas joje pasilikti (D. 49, 15, 5, 3; D. 49, 15, 12, 9), tai visos jo turėtos teisės drauge su laisve atsinaujindavo *ius postliminii* pagrindu (Ulp. Frag. 10, 4), išskyrus santuoką (D. 49, 15, 14, 1; Nov. 22, 7) ir faktinį daikto valdymą – *possessio* (D. 41, 2, 23, 1; D. 4, 6, 19; D. 49, 15, 12, 2).

21 D. 49, 15, 18 pr. Tam tikra prasme panašią fikciją taiko ir šiuolaikinė teisė, kai teismine tvarka pripažįstant asmenį mirusiu, jo mirties diena yra laikoma teismo sprendimo įsiteisėjimo diena, nors tikroji asmens mirties diena šiuo atveju nėra žinoma (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 453 str. 2 d.).

22 Dajczak, W.; Giaro, T., *supra* note 10, p. 182.

23 *Ibid.*

ziumuojama įvertinant tai, jog savų descendentų, kurie galėtų paveldėti po jų mirties, tokie asmenys paprastai neturėdavo.

Romėnų teisei, be jau aptartos *capitis deminutio maxima*, kai asmuo fizine prasme nėra miręs, tačiau dėl prarastos laisvės laikomas mirusiu teisės požiūriu (*mors civilis*), buvo žinomi ir tokie atvejai, kai asmenį išstinka mirtis fizine prasme (*mors naturalis*), tačiau teisinis asmenybės subjektiškumas dar kurį laiką tęsdavosi. Pavyzdžiui, atsiradęs, tačiau dar įpėdinių nepriimtas („gulintis“) palikimas – *hereditas iacens* buvo traktuojamas kaip „mirusiojo asmenybės tąsa“: *hereditas iacens sustinet personam defuncti* – „gulintis“ palikimas pratęsia mirusiojo asmenybę²⁴. Vergai galėjo atlikti visus reikalingus su turtu susijusius juridinius veiksmus, sudaryti galiojančius sandorius. Kadangi jie nebuvo teisės subjektai, laikyta, jog tam tikrus juridinius veiksmus vergai atlieka tarytum pratęsdami mirusiojo asmenybę ir toliau įgyvendindami jo teisinį subjektiškumą (*ex persona defuncti*)²⁵.

Taigi žmogaus gyvybės ir teisinio subjektiškumo pabaiga romėnų teisėje sutapo su fizinės žmogaus mirties momentu. Kita vertus, žmogaus kaip teisės subjekto egzistavimas Romoje glaudžiai sietas su jo socialine ir teisine padėtimi, todėl kaip teisės subjektas asmuo galėjo nustoti egzistavęs prieš tai, kai mirdavo (civilinė mirtis). Be to, romėnų privatinė teisė žinojo išimtinių atvejų, kai, įvykus fizinei žmogaus mirčiai, jo teisinis subjektiškumas kurį laiką tęsiasi.

2. Žmogaus gyvybė ir šeimos galvos *potestas*

2.1 Dominica potestas ir vergo gyvybė

Šeimos galvos valdžia jam paklūstančių asmenų atžvilgiu seniausiais laikais vadinta *manus*. *Manus* – lot. „ranka“, „kumštis“. Vėliau šis terminas imtas vartoti siauresne prasme – apibrėžiant vyro valdžią žmonai, kuri po santuokos sudarymo pateko vyro valdžion. Kitų pavaldžių asmenų atžvilgiu įgyvendinama valdžia vadinta *potestas*. Reikia skirti *potestas* laivųjų asmenų ir vergų atžvilgiu. Pastariesiems šeimnininkas turėjo *dominica potestas*. Laisvųjų *alieni iuris* šeimos narių atžvilgiu šeimos galvai priklausė *patria potestas* (tėvo valdžia)²⁶. Į abiejų rūšių *potestas* turinį įėjo vienas iš svarbiausiųjų ir tiesiogiai su žmogiškosios būtybės teise į gyvybę susijęs įgalinimas. Tai *ius vitae ac necis* – mirties ir gyvenimo (gyvybės) teisė.

Apie *ius vitae ac necis*, kuria vergų atžvilgiu disponavo šeimnininkas, rašė Gajus. Jis tvirtino, jog tai esantis visoms tautoms vienodos, bendros teisės (*ius gentium*) elementas. *In potestate itaque sunt servi dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium*

24 D. 41, 1, 34: *Hereditas enim non heredis personam, sed defuncti sustinet, ut multis argumentis iuris civilis comprobatum est.*

25 *Rimskoe chastnoe pravo* [Roman Private Law]. Novickov, I. B.; Pereterskov, I. S. Moskva: Jurist, 1999, p. 90–91.

26 Išskyrus žmoną, kuriai vyro turima valdžia vadinta *manus*. Pažymėtina, kad priešingai nei *patria potestas* atveju, į *manus* turinį neįėjo *ius vitae necisque*, t. y. vyrui nepriklausė žmonos gyvybės ir mirties teisė.

est, nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse (...) – „Taigi vergai paklūsta šeimininko valdžiai. Toji valdžia yra tautų teisės institutas, nes visose tautose galima pastebėti, jog šeimininkai turi vergams gyvenimo ir mirties teisę.“²⁷

Respublikos laikais šeimininkui priklausanti *ius vitae necisque* buvo neliečiama sritis – šia teise *dominus* galėjo naudotis savo nuožiūra.

Tiesa, privatinę atsakomybę už svetimo vergo nužudymą numatė dar 286 m. prieš Kristų kaip *plebiscitum* priimtas *lex Aquilia de damno*. Tačiau iš karto būtina pabrėžti, jog *lex Aquilia* saugomi interesai buvo ne žmogaus (vergo, *homo*) gyvybė, o jo šeimininko – *dominus* – turtiniai interesai: trijose *lex Aquilia* sudariusiose dalyse buvo numatyta atsakomybė už skirtingus žalos svetimam turtui padarymo atvejus. Pirmoji įstatymo dalis (skyrius) reglamentavo atsakomybę už svetimo vergo nužudymą. Beje, atkreiptinas dėmesys, jog tas pats įstatymo skyrius reglamentavo ir atsakomybę už bandose (*pecus*) gyvenančių keturkojų (*quadrupes*) gyvulių nužudymą. Už šį deliktą (privatinės teisės pažeidimą) buvo baudžiama bauda, kurios dydis nustatytas atsižvelgiant į aukščiausią vergo (arba gyvulio) kainą rinkoje per paskutinius vienerius metus iki pažeidimo padarymo²⁸. Taigi kalbėti apie žmogaus gyvybę, kaip apie *lex Aquilia* reglamentuotos teisinės apsaugos objektą, nėra galimybės.

Tačiau jau Principato epochoje reglamentuojant ir įgyvendinant vergų savininkams priklausančią *ius vitae necisque* pastebima aktyvi imperatorių ingerencija.

Valdant Augustui arba Tiberijui buvo išleistas *lex Petronia*, kurio nuostatos vėliau sistemingai pildytos ir tobulintos Senato leidžiamais nutarimais bei imperatorių reskriptais. Šis įstatymas draudė naudoti vergus kovoms su laukiniais žvėrimis be magistratūros sutikimo. Be to, toks leidimas buvo suteikiamas tik tais atvejais, kai atiduodant kovai su laukiniais žvėrimis buvo siekiama vergą nubausti už padarytus prasižengimus.

Vienu iš imperatoriaus Klaudijaus ediktų buvo nustatyta, jog šeimininkas palikęs likimo valiai sergantį ar dėl senatvės neįgalų vergą, netekdavo į jį nuosavybės teisės²⁹. Tiesą pasakius, vargu ar tokia „turtinio pobūdžio“ sankcija kie daugiau prisidėjo prie vergų gyvybės apsaugos ir sulaukydavo šeimininkus nuo sergančių ar nusenusių vergų palikimo jų gyvybei pavojingoje padėtyje: vergas šeimininkui buvo reikšmingas kaip darbo jėga, gamybos priemonė, todėl tai, jog jis neteks ligoto ar nusenusio ir nepajėgus dirbti vergo nuosavybės teisės, vargiai galėjo jį paskatinti taip nesielgti.

Gajus, rašydamas apie II a. vergų padėties teisinio reguliavimo srityje vyravusias tendencijas, apibendrintai nurodo, jog jau tuomet savininkams nebuvo leidžiama „be saiko ir priežasties“ smurtauti vergų atžvilgiu³⁰.

Reikšminga naujovė buvo ta, kad vergams suteikta teisė apie šeimininkų piktnaudžiavimus jiems priklausančia *potestas* pranešti *extra ordinem* proceso tvarka. Viename iš imperatoriaus Antonino Pijaus reskriptų taip pat buvo nustatyta, jog smurtą vartojan-

27 Gaius, *Institutiones* 1, 52.

28 Dębiński, A., *supra* note 6, p. 318–320.

29 Osuchowski, W. *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, p. 224–225.

30 Gaius, *Institutiones* 1, 53.

tis šeimininkas galėjo būti įpareigojamas vergą parduoti: „*Praecepit, ut si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos suos vendere.*“³¹

Kita vertus, reikia pripažinti, jog taikomos apsaugos ribos buvo palyginti siauros. Principato laikais uždraudžiama užmušti nuosavą vergą: pagal minėtą imperatoriaus Antonino Pijaus reskriptą nuosavą vergą užmušęs šeimininkas atsakė taip pat, kaip už svetimo vergo užmušimą: „...*ea constitutione imperatoris Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum servum occiderit*“³². Dar iki šio reskripto prieš galimybę užmušti nuosavą vergą pasisakė imperatoriai Klaudijus ir Hadrianas³³. Poklasikinėje teisėje ši veika apskritai imta kvalifikuoti kaip nužudymas (*homicidium*) – tokią nuostatą paskelbė imperatorius Konstantinas³⁴. Buvo baudžiama ir už svetimo vergo nužudymą: be privatinės atsakomybės, kuri kildavo *lex Aquilia* pagrindu, pažeidėjui taikyta ir viešojo.

Šia linkme romėnų teisės nuostatos vergų gyvybės apsaugos srityje buvo plėtojamos ir Dominato epochos teisėje. Ji vystėsi gyvenimo ir mirties teisės ribojimo kryptimi. Kita vertus, nepaisant pozityviai vertintinų pokyčių, teisinės apsaugos priemonės, kurių imtasi, buvo nepakankamos ir priminė šiuolaikines teisės normas, susijusias su gyvūnų teisių apsauga³⁵.

Taigi šeimininkų įgalinimai vergų gyvybės atžvilgiu buvo labai platūs, tačiau svarbiu romėnų teisės žingsniu pripažįstant gyvybę reikšminga ir teisės saugotina vertybe (teisinių gėrių) laikytina tai, kad Romoje imtasi teisinių priemonių siekiant užkirsti vergų savininkams kelią piktnaudžiauti jiems priklausančia *ius vitae ac necis*.

2.2. *Patria potestas* ir *personae alieni iuris* gyvybė

Tėvo (*pater familias*) valdžia jam paklūstančių laisvųjų šeimos narių atžvilgiu pradžioje taip pat buvo iš esmės neribota. Reikia pažymėti, jog šiuo požiūriu romėnai akivaizdžiai išsiskyrė iš kitų antikinių tautų. Gajaus „Institucijose“ pabrėžiamas šios valdžios ypatingumas. Ji priklausė tik Romos piliečiams (*ius proprium civium Romanorum*). Pasak Gajaus, „nesama kitų žmonių, kurie savo sūnums turėtų tokią valdžią, kokią turime mes“³⁶. Naudojimasis šiais itin plačiais ir iš pirmo žvilgsnio grėsmingais įgaliojimais buvo ribojamas daugiau ne teisinėmis, o sakralinio, paprotinio pobūdžio priemonėmis – viešąja nuomone bei cenzorių priežiūra.

Kardinaliausio pobūdžio *pater familias* priklausanti teisė, susijusi su pavaldžių asmenų gyvybe, – tai *ius vitae necisque* (gyvybės ir mirties teisė). Kaip ir *dominica potestas* atveju, tai buvo vienas iš svarbiausiųjų *patria potestas* elementų.

31 Gaius, *Institutiones* 1, 53.

32 *Ibid.*

33 Kuryłowicz, M.; Wiliński, A. *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer business, 2008, p. 88–89.

34 Bojarski, W., *supra* note 17, p. 78–79.

35 Volterra, E. *Istituzioni di diritto privato romano*. Roma, 1972, p. 57.

36 Gaius, *Institutiones* 1, 55.

Romanistinėje literatūroje *ius vitae ac necis* verčiama kaip „gyvybės ir mirties teisė“, o tiksliau sakant, tai „teisė [dovanoti] gyvybę ir [pasmerkti] mirčiai“³⁷. Neretai ši formulotė yra asocijuojama su vaikų palikimo (jų atsisakymo) praktika. Kūdikio pakėlimas ant rankų turint tikslą jį pripažinti, reiškė gyvenimo (*vita*) jam suteikimą. Tuo tarpu kūdikio nepriėmimas ir jo palikimas (išmetimas) sietas su mirtimi.

Taigi *pater familias* priklausė teisė disponuoti jam pavaldžių šeimos narių gyvybe. Tai buvo reali teisė ir istorijoje galima aptikti jos taikymo pėdsakų, tačiau tai buvo pavieniai atvejai.

Svarbu yra atsakyti į klausimą, ar šios *pater familias* galios buvo neribotos ir naudotis jomis jis galėjo kaip despotiškas tironas, ar tai buvusi subjektinė teisė, kurią įgyvendinti buvo galima tik laikantis teisės nustatytos tvarkos. V. Litevskis pabrėžia, jog iš pradžių *pater familias* priklausė *vitae necisque protestas* (galia dovanoti gyvybę arba pasmerkti myriop), ji vėliau transformavosi į *ius vitae necisque* (teisė dovanoti arba atimti gyvybę)³⁸. Manome, jog sąvokų *potestas* – *ius* kaita, apie kurią kalba V. Litevskis, čia įgauna esminę reikšmę: šeimos tėvui priklauso ne neribota savivalė, bet teisė.

Praktikoje šis įgalinimas buvo suprantamas kaip baudžiamosios jurisdikcijos už sunkiausius nusikaltimus įgyvendinimas. Paprastai *pater familias* ją įgyvendindavo dalyvaujant šeimos teismui (vadinamajam *iudicium domesticum*) ir tik gavęs jo sutikimą. Pasak V. Osuchovskio, paprotinė teisė reikalavo, kad baudžiant mirtimi už sunkius prasižengimus, šeimos tėvas atsakomybės klausimo nespęstų vienasmeniškai, bet dalyvaujant šeimos narių teismui (*iudicium domesticum*). Nors teismo nuomonė *pater familias* formaliai nebuvo privaloma, praktikoje jai beveik niekada nebuvo priešinama³⁹. Pasak V. Litevskio, teiseną, kurios laikantis *iudicium domesticum* spręsdavo klausimus, buvo artimesnė teismo procesui⁴⁰. Principato laikais imperatoriai ėmė bausti už piktnaudžiavimą tėviškąja valdžia, tačiau pati *ius vitae ac necis* formaliai panaikinta tik IV a. Tai 365 m. padarė imperatorius Valentinianus I⁴¹. Pirmasis krikščionių imperatorius Konstantinas Didysis nurodė už tokias veikas bausti kaip už *parricidium* (artimojo giminaičio nužudymą). Imperatorių konstitucijos tėviškąją valdžią apribojo palikdamos tik teisę bausti vaikus. Tačiau tais atvejais, kai nusižengimas būdavęs sunkus ir šeimoje taikomos priemonės, kurių tikslas buvo pasiekti, kad pažeidėjas pasitaisytų, buvo nepakankamos, delinkventų atsakomybės klausimas buvo perduodamas spręsti valstybės teismams⁴². Principato laikais šia teise nebebuvo naudojamosi, o už piktnaudžiavimą ja kai kada bausta *extra ordinem* tvarka.

Antrasis *pater familias* priklausęs ir tiesiogiai su teise į gyvybę susijęs įgaliojimas – tai teisė spręsti naujagimių likimą. Jau XII lentelių įstatymai įpareigojo nedelsiant atimti gyvybę išsigimusiems naujagimiams: *cito [necatus] tamquam ex XII tabulis insignis ad*

37 Jońca, M. *Parricidium w prawie rzymskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008, p. 179–180.

38 Litewski, W., *supra* note 18, p. 192–193.

39 Osuchowski, W., *supra* note 29, p. 299–300.

40 Litewski, W., *supra* note 18, p. 192.

41 C. Th. 9, 13, 1; C. 9, 15, 1; C. 9, 17, 1.

42 C. 9, 15, 1.

*deformitatem puer*⁴³. Šią teisę įgyvendinti tėvas galėjo tik prieš tai parodęs naujagimį ir gavęs penkių artimiausių kaimynų pritarimą nužudyti kūdikį dėl jo luošumo. Priešingu atveju tėvas užsitraukdavo griežtas bausmes, tarp jų ir pusės turto konfiskavimą⁴⁴. Be to, drausta nužudyti vaikus, kol jie nesulaukė trejų metų amžiaus. XII lentelių įstatymai net nustatė draudimą užmušti vaiką be svarbios priežasties. Praktikoje tai reiškė, kad dar neįgyvendintas tėvo ketinimas tai padaryti turėjo būti išnagrinėtas teisėjo⁴⁵.

Dažnai naujagimio mirtį sukeldavo ir į *patria potestas* turinį įėjusios *ius exponendi*, t. y. teisės atsisakyti naujagimio, jį palikti likimo valiai, įgyvendinimas.

Senovės Romoje šia teise dažniausiai naudotasi norint atsikratyti silpnų naujagimių. Principato epochoje dažniausiai buvo paliekami nesantuokiniai ir moteriškos lyties naujagimiai⁴⁶. III ir IV a., kai Romą ištiko ūkio krizė, naudotis *ius exponendi* imta dar dažniau. Jei kūdikis, kurio atsisakyta, išgyvendavo, jį palikęs *pater familias* kūdikiui neprarasdavo tėviškosios valdžios⁴⁷.

Kita vertus, jau nuo seniausių laikų ir šioje srityje nustatytos tam tikros šeimos tėvui suteiktų įgaliojimų ribos. Greičiausiai, kol dar nebuvo paskelbti XII lentelių įstatymai, *pater familias* saistė pareiga auginti visus sūnus bei pirmagimę dukterį⁴⁸. Ilgainiui *ius exponendi* apimtis imta dar labiau siaurinti. Dominato epochoje *expositio* beveik visą laiką buvo uždrausta ir smerkiama Bažnyčios doktrinos, tačiau praktiškai toks elgesys buvo toleruojamas. *Expositio* vėl įteisino imperatorius Konstantinas Didysis. Pagal jį tas, kuris paliktą kūdikį pasiimdavo ir traktuodavo kaip savą, įgydavo jo atžvilgiu *patria potestas*. Jeigu jį pasiėmusio asmens namuose vaikas gyveno vergo padėtyje, jis tapdavo priėmusiojo nuosavybe⁴⁹.

Apibendrinant pasakytina, kad romėnų teisės šeimos tėvui suteikti įgaliojimai, susiję su jam pavaldžių šeimos narių gyvybe, – tai subjektinė teisė, kurią privalu įgyvendinti laikantis nustatytos tvarkos ir pagrindų. Naudojimasis *ius vitae ac necis* teise visų pirma reiškė jurisdikcijos už tam tikrus šeimos narių padarytus pažeidimus įgyvendinimą. Šią jurisdikciją šeimos tėvas įgyvendindavo ne vienasmeniškai, o atsižvelgdamas į *iudicium domesticum* nuomonę.

3. Žmogaus (skolininko) gyvybė ir kai kurie teismų sprendimų vykdymo proceso aspektai

Viena iš vykdymo proceso formų seniausiame romėniškame – legisakciniame procese buvo *legis actio per manus iniectioem*. K. Kolańczykas pažymi, kad *legis actio per manus iniectioem* rigoristiškumas pasireiškė tuo, jog ji buvo nukreipta prieš skolininko

43 Tabl. 4, 1.

44 Dajczak, W.; Giaro, T., *supra* note 10, p. 201.

45 Dionysius Halicarnassensis, *Antiquitates Romanae* 2, 15, 2.

46 Carcopino, J. *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*. Warszawa, 1966, p. 85.

47 Litewski, W., *supra* note 18, p. 193.

48 Dajczak, W.; Giaro, T., *supra* note 10, p. 201–202.

49 Litewski, W., *supra* note 18, p. 193.

asmenį ir kėlė grėsmę aukščiausioms asmeninėms vertybėms: asmens laisvei ir net jo gyvybei⁵⁰. Trumpai pristatant šią vykdymo proceso formą, reikia pasakyti, jog „*manus iniectio*“ – tai „rankos uždėjimo“ procesas. Ši procedūra, chronologiškai ankstesnė nei XII lentelių įstatymai, buvo taikoma vykdant neginčytinus ir piniginę išraišką turinčius reikalavimus. Tokiais buvo laikomos reikalavimo teisės, pripažintos įsiteisėjusiu teismo sprendimu (*iudicatum*), todėl ir reikšmingiausias *manus iniectio* atvejis buvo *l. a. per manus iniectioem iudicati* (t. y. išieškojimas teismo sprendimo pagrindu). Vykdydamas pasinaudojant šia procedūra taip pat buvo galimas tuo atveju, jei skolininkas teismo procese pripažindavo ieškovo pareikštą ieškinį. Rankos uždėjimas reiškė skolininko patekimą išieškotojo priklausomybėn: išieškotojas galėjo kalinti jį privačiame kalėjime. Jei per 60 dienų reikalavimas nebuvo įvykdomas (skolininko artimieji ar bičiuliai nesumokėdavo skolos), išieškotojas įgydavo teisę parduoti skolininką vergovėn užsienyje (*trans Tiberim*), taip pat net ir teisę jį užmušti. Garsioji XII lentelių įstatymų nuostata skelbė, jog keliems kreditoriams, kurių reikalavimai nebuvo patenkinti, leidžiama pasidalyti užmušto skolininko palaikus (*partes secanto*)⁵¹.

Drakoniškos nuostatos, susijusios su skolininko užmušimu, ketvirčiavimu ir pardavimu į vergovę užsienyje (į kitą Tibro upės krantą), greičiausiai buvo priešistorinės praeities reliktas: istoriniuose dokumentuose nebeaptinkama žinių apie praktinį šių procedūrų taikymą. Kita vertus, net ir be šių kraštutinio pobūdžio pasekmių *per manus iniectioem* būdu vykstantis vykdymo procesas buvo gana griežtas.

Švelninimo tendencijos pastebimos 326 m. prieš Kristų priimtame *lex Poetelia* – sukaustyti grandinėmis jis leido tik skolininkus, kurių atsakomybė deliktinės prigimties. Nors ir priėmus *lex Poetelia*, vykdymas ir toliau išliko asmeninio pobūdžio (nukreiptas į skolininko asmenį, o ne į jo turtą), įprasta vykdymo tikslais taikomo *manus iniectio* pasekmė tapo skolininko areštas ir naudojimas jo darbu. Preciziškas išieškotojui leistino elgesio ribų nustatymas ir tolesnis vykdymo proceso švelninimas buvo svarbus to meto pasiekimas.

Taigi nors vykdymo teisė turėjo nueiti dar ilgą kelią, kol teismo sprendimų vykdymas buvo išimtinai nukreiptas į skolininko turtą, o ne į jo asmenį, pastebima romėnų teisėje susiformavusi nuostata, jog žmogaus gyvybė yra ypatingas, išskirtinis teisinis gėris, kurio negalima paneigti teikiant prioritetą kitoms (pavyzdžiui, kreditoriaus turimoms turtinėms) teisėms.

4. Nusikaltimai žmogaus gyvybei

Charakterizuodamas romėnų baudžiamąją teisę ir pagrindines jos vertybes, V. Litvskis atkreipė dėmesį į tai, kad nemažai dėmesio romėnų teisiniuose tekstuose buvo skiriama nužudymo nusikaltimui⁵². Pasak minėto autoriaus, šių, atsakomybei už nužu-

50 Kolańczyk, K. *Prawo rzymskie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexisTM, 2001, p. 123.

51 Tabl. 3, 6.

52 Litewski, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, p. 174.

dymą skirtų, tekstų pagrindu susiformavo kai kurie bendrieji baudžiamosios teisės principai, pavyzdžiui, dėl būtiniosios ginties. Iš tiesų romėnų teisė gana plačiai nagrinėjo atskirus nužudymo būdus⁵³. Skirtos paprastosios ir kvalifikuotosios nužudymų sudėtys, ypač griežtai bausta už tam tikrų kaltininkui artimų asmenų nužudymą – *parricidium*.

Vaisiaus sunaikinimo – aborto (*abortio, abortus, abortum*) romėnų teisė nelaikė nužudymo rūšimi, nes vaisius Romoje nebuvo traktuojamas kaip žmogus, asmenybė. Iš pradžių už abortą apskritai nebuvo baudžiama (tokia atsakomybė numatyta tik Severų dinastijos valdymo laikais), tačiau iš moralės pozicijų vertinta neigiamai. Numačius atsakomybę už abortą, už šį nusikaltimą atsakė moteris ir kiti asmenys, bendrininkavę padarant nusikalstamą veiką (pavyzdžiui, davę moteriai farmacinių priemonių, kurios sukėlė abortą).

Savižudybė, romėnų supratimu, neprieštaravo moralei (šį požiūrį vėlyvučiu laikotarpiu pakeitė krikščionybė), todėl tai nebuvo laikoma nusikalstama veika, taip pat kaip ir pasikėsinimas nusižudyti. Atsakomybėn galėjo būti traukiamas tik karys, pasikėsinęs nusižudyti neturėdamas tam svarios priežasties.

Kaip minėjome, reikšmingu atsakomybės už nužudymą reglamentavimo romėnų teisėje aspektu reikia laikyti tai, kad joje skirti paprastieji ir sunkesni (kvalifikuoti) nužudymai, už kuriuos bausta griežčiau.

4.1. *Homicidium* (nužudymas)

Šis terminas imtas vartoti palyginti vėlai – tik Respublikos laikotarpio pabaigoje. Daugiausiai jį vartojo imperatorių konstitucijos, tuo tarpu teisininkai – retai. Dažniausiai buvo vartojamos veiksmažodinės formos: *caedere, occidere, interficere, necare*.

Iš pradžių tyčinis nužudymas buvo apibrėžiamas kaip *parricidium*. Vėliau atsakomybę už nusikaltimą tyčiniu nužudymu iš pagrindų sureglamentavo 81 m. prieš Kristų priimtas įstatymas – *lex Cornelia de sicariis et veneficis*⁵⁴ (81 m. prieš Kristų), kuriuo įsteigtas specialus baudžiamasis teismas – *quaestio perpetua*. Su vėlesniais papildymais, kurie buvo daromi Senatui priimant nutarimus, imperatoriams leidžiant konstitucijas, o jurisprudencijai atitinkamai aiškinant įstatymo normas, šis įstatymas galiojo iki imperatoriaus Justiniano.

Minėtas įstatymas, be atsakomybės už laisvo asmens nužudymą (daugiausiai panaudojant durklą ir nuodus, tai liudija pats įstatymo pavadinimas⁵⁵), taip pat numatė atsakomybę ir už tam tikrus pasikėsinimo nužudyti bei rengimosi tai padaryti atvejus. Pavyzdžiui, ginklo nešiojimąsi turint tikslą nužudyti, tyčinį padegimą, nuodų pagaminimą, perdavimą arba pardavimą, įvairius procesinius pažeidimus (piktnaudžiavimą procesu), kurių tikslas buvo pasiekti, kad kaltinamajam būtų paskirta mirties bausmė. Esama nuomonės, jog pirminis *lex Cornelia* tekstas buvo nukreiptas prieš ano meto gangsterius ir tik vėliau imtas traktuoti kaip skirtas atsakomybei už nužudymą. Imperijos laikais

53 Taip pat, pavyzdžiui, ir vadinamąjį *Justizmord*, kai piktnaudžiaujant teise į teisminę gynybą yra siekiama, kad nukentėjusiajam būtų nepagrįstai paskirta mirties bausmė.

54 Lot. „Apie nužudymus ir nuuodijimus“.

55 Lot. *sicarium* – nužudymas, *veneficium* – nuuodijimas.

įstatymo nuostatos imtos taikyti plačiau ir apėmė tokius atvejus kaip (tyčinis) vergo nužudymas, vaikžudystė, ką tik gimusio kūdikio palikimas ir kt.

Pagrindinė bausmė, kurią numatė *lex Cornelia*, buvo mirties bausmė. Tačiau praktikoje taikyta *interdictio aquae et ignis*⁵⁶, kurią Principato laikais pakeitė *honestiores* atžvilgiu taikytas deportavimas su viso turto konfiskavimu valstybės naudai, o *humiliores* – nukryžiuavimas arba atidavimas sudraskyti laukiniams žvėrimis. Dominato laikais bausmės imtos dar labiau diferencijuoti, taikant skirtingas mirties bausmės vykdymo formas.

4.2. *Parricidium*

Parricidium buvo vienas seniausių ir sunkiausių nusikaltimų senovės Romoje. Romos valstybės istorija truko šimtmečius. Jos tėkmėje *parricidium* samprata kito. Šio ypatingo reiškinio priežastys, kaip ir pati termino *parricidium* etimologija, iki šiol lieka iki galo neaiškios⁵⁷.

Parricidium bet kuriuo atveju reiškė tyčinį laisvo asmens nužudymą. Romanistikos moksle visuotinai pripažįstama, jog nukentėjęsysis *parricidium* sudėtyje galėjo būti tik laisvas asmuo ir tik atitinkantis tam tikras kvalifikacijas, o ypač – tėvas, *pater familias* (galbūt tik nuosavas), giminaitis arba tokio paties kaip ir pažeidėjas statuso asmuo (giminės (*gens*) narys arba romėnų pilietis)⁵⁸.

Didelės reikšmės atsakomybei už *parricidium* turėjo nevienodas senos, karaliui Numai priskiriamos formuluotės *parricidas esto* etimologijos ir reikšmės supratimas. Atrodo, jog pradžioje nukentėjusiojo giminaičiai turėjo teisę atimti žudikui gyvybę. Už neatsargų gyvybės atėmimą kaip ekspiacijos (atgailos) ženklą priklausė nukentėjusiojo artimiesiems perduoti aviną. Vėliau tyčinio nužudymo atveju taikyta *poena cullei* – „maišo bausmė“, kai nuteistasis buvo užrišamas maiše su laukiniais žvėrimis ir nukandinamas.

Iš pradžių, kai visuomenės funkcionavimas buvo pagrįstas gimininėmis bendruomenėmis, *parricidium* reiškė tos pačios giminės (*gens*) nario nužudymą. Tokia veika sudarė sunkų sakralinio pobūdžio nusižengimą, už kurį beatodairiškai baudė gimininės institucijos. Tuo tarpu svetimos giminės nario nužudymas buvo traktuojamas kitaip: gyvybės atėmimas svetimam asmeniui nebuvo laikomas *parricidium*. Į tai buvo žvelgiama kaip į žalą, kuri privalėjo būti atitaisoma kaltininko mirtimi. Taigi žudikas turėjo tikėtis nukentėjusiojo giminaičių keršto.

Anarchijos, kurią kėlė giminių tarpusavio sąskaitų suvedinėjimas, mastas nulėmė atitinkamą valstybės reakciją. Pirmieji mėginimai riboti kraujo kerštą buvo padaryti karališkuosiuose įstatymuose – *leges regiae*. Didžiausią reikšmę šiame procese turėjo karaliaus Numos Pamfilijaus išleistas įstatymas, kuriuo nustatyta, jog kaip *parrici-*

56 Lot. „ugnies ir vandens uždraudimas“. Tai reiškė, kad pilietis, kaltinamas nusikaltimo, už kurį grėsė mirties bausmė, padarymu, galėjo, kol nepriimtas teismo nuosprendis, savanoriškai pasirinkti tremtį. Tokiu atveju teismas skirdavo ne mirties bausmę, o *interdictio aqua et igni*, t. y. nustatydamas draudimą sugrįžti į Romą, už kurio pažeidimą grėsė mirties bausmė.

57 Jońca, M., *supra* note 37, p. 311.

58 Litewski, W. *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*. Kraków: Universitas, 1998, p. 191–192.

dium privalo būti kvalifikuojamas kiekvienas laisvojo žmogaus nužudymas, padarytas iš anksto apgalvota tyčia (*praemeditatio*).

Dar vienas teisės normų aktas sureguliuavo netyčinio gyvybės atėmimo sukeltas teises pasekmes. Jeigu kaltininko veikoje nebuvo galima konstatuoti tyčios, jis privalėdavo viešai perduoti nukentėjusiojo šeimai aviną.

Dėl vienokio ar kitokio veikos kvalifikavimo sprendė naujai įsteigtas baudžiamasis teismas – *quaestores parricidii*. Kita vertus, karališkieji įstatymai visiškai nepanaikino privataus santykių aiškinimosi, o tik apribojo šio reiškimo mastą. Įrodžius veiką padariusiojo asmens kaltę, jis buvo perduodamas nukentėjusiojo giminaičiams, kad būtų atkeršyta.

Respublikos laikotarpio pabaigoje termino *parricidium* reikšmė dar kartą pakito. Galima daryti prielaidą, jog dėl tuomet romėnų visuomenėje vykusių procesų *parricidas* ėmė reikšti tik giminaičio žudiką. Pasak V. Litevskio, vėliausiai Respublikos laikotarpio pabaigoje *parricidium* ėmė reikšti tyčinį artimiausių savo arba sutuoktinio giminaičių, sutuoktinio, sužadėtinio nužudymą⁵⁹. Tokia *parricidium* samprata buvo perimta ir 81 m. prieš Kristų Sulos iniciatyva išleistame *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Galbūt dėl Sulos išleisto įstatymo nuostatų lakoniškumo, o gal dėl Respublikos pabaigoje gilėjančios šeimos santykių krizės, giminaičių nužudymo problema dar kartą išskėlė imperatorių Pompėjus Didysis. 55 arba 52 m. prieš Kristų buvo išleistas *lex Pompeia de parricidiis*. Šiame teisės akte buvo pateiktas giminaičių, kurių gyvybės atėmimas privalėjo būti kvalifikuojamas kaip *parricidium*, sąrašas bei nustatyta sankcija už šį nusikaltimą. Iš pradžių galimų nukentėjusiųjų sąrašas buvo numatyti kaltininko ascendentai (tiesiosios aukštutinės giminystės linijos giminaičiai: tėvai, seneliai ir t. t.), tikrieji broliai ir seserys, dėdės ir dėdienės (tiek iš tėvo, tiek ir iš motinos pusės). Šis įstatymas įnešė ir esminių bausmių, skiriamų už artimų giminaičių nužudymą, pokyčių. Iki tol taikyta žiauri „maišo bausmė“ buvo pakeista tremtimi. Galutinai giminaičių, kurių nužudymas kvalifikuojamas kaip *parricidium*, sąrašas baigtas formuoti tik Justiniano teisėje. Kai kurie autoriai tvirtina, jog *lex Pompeia* už šitokią veiką numatė būtent *poena cullei* taikymą, tačiau tuometėje bausmių vykdymo praktikoje tai reiškė *interdictio aquae et ignis*. Kita vertus, vėlyvojo Principato laikotarpiu vėl gražintas itin griežtos *poena cullei* taikymas už kai kuriuos artimiausių giminaičių nužudymus (ypač už tėvo arba motinos nužudymą)⁶⁰.

Kaip minėta, įdomus yra *parricidium* kaip giminaičio nužudymo santykis su romėnų *patres familiarum* valdžios ribomis. Kaip žinoma, viena iš romėnų šeimos galvai priklausančių prerogatyvų buvo *ius vitae necisque*. Kitaip tariant, tai buvo teisminiai įgaliojimai teisti savo vaikus ir pasmerkti juos myriop. Jau archainė romėnų teisė šiuos įgalinimus ribojo. Vienas iš *leges regiae* nustatė piliečių pareigą auginti vyriškos lyties palikuonis ir pirmagimę dukterį. Savo vaiką mirtimi nubausiti ketinantis tėvas ne tik privalėjo turėti tam pagrindą, bet ir prieš įvykdydamas bausmę buvo įpareigotas išnagrinėti klausimą dalyvaujant šeimos tarybai – savotiškam agnatų teismui (*iudicium*

59 Litevski, W., *supra* note 58, p. 191–192.

60 *Ibid.*

domesticum). Jeigu kuri nors iš šių sąlygų nebuvo įvykdyta, *pater familias* iškildavo atsakomybė už *parricidium*. Gausūs tiek teisiniai, tiek ir literatūriniai šaltiniai liudija, jog ši padėtis nepasikeitė nei ikiklasikinėje, nei klasikinėje romėnų teisėje. Tuo tarpu poklasikinė romėnų teisė panaikino *ius vitae necisque*, todėl savo vaiko nužudymas, nepaisant aplinkybių, kokiomis buvo padaryta veika, kvalifikuotas kaip *parricidium*.

Sankcijos, kurias už *parricidium* numatė romėnų teisė, buvo nepaprastai griežtos. Seniausiais laikais kaltininkas, nužudęs tos pačios giminės narį, buvo prakeikiamas (*sacer esto*). Ši sakralinio pobūdžio sankcija reiškė, kad *sacer* tarytum atsidurdavo už giminės ir visuomenės ribų. Bet kas galėjo atimti *sacer* gyvybę: jokia teisinė atsakomybė už tai neiškildavo. *Leges regiae*, kurie išplėtė *parricidium* sampratą nustatydami, kad taip kvalifikuotinas kiekvieno laisvojo asmens nužudymas, rekomendavo atiduoti kaltininką nukentėjusiojo šeimai, kad ši galėtų atkeršyti. Griežčiausios sankcijos taikytos asmenims, nužudžiusiems giminaičius. Būdingiausia iš jų – minėtoji *poena cullei*. Respublikos laikais mėginta šią drastišką bausmę pašalinti iš kriminalinių bausmių arsenalo, tačiau nesėkmingai: net ir Justiniano kodifikacija numato *poena cullei* kaip bausmę, kuria baudžiami artimo giminaičio nužudymu nusikaltę asmenys. Kitos bausmės, taikytos asmenims, nusikaltusiems *parricidium*, buvo: sudeginimas gyvo, atidavimas sudraskyti laukiniams žvėrimis bei įvairių rūšių tremtis.

Pažymėtina, kad Principato laikais kaltininkui taikytos bausmės rūšis buvo parenkama neatsižvelgiant į nusikaltimo sunkumą. Net ir skiriant bausmę už žiauriausią nužudymą lemiamos reikšmės turėjo kaltininko socialinė padėtis. Kita vertus, dėl poklasikinio laikotarpio imperatorių leidžiamų teisės normų aktų ši tendencija sunyko.

Taigi romėnų teisė diferencijavo atsakomybę už nusikaltimus žmogaus gyvybei išskirdama paprastasias ir kvalifikuotas nužudymų sudėtis ir atitinkamai taikydama švelnesnes ar griežtesnes bausmes.

Išvados

1. Klausimų, susijusių su asmens teise į gyvybę, apžvalga liudija jau romėnų teisėje pradėjus formuotis požiūrį į žmogaus gyvybę kaip itin reikšmingą teisinį gerį. Nors negalima teigti, jog senovės Romoje gyvybė laikyta absoliučia teise, romėnų teisės istorija liudija nuolat stiprėjantį išskirtinės žmogaus gyvybės vertės suvokimą. Šis suvokimas neabejotinai nulemtas senovės Romos socialinės, ekonominės ir teisinės tikrovės – gyvybės vertė priklausė nuo statuso visuomenėje ir iš dalies nuo turtinės padėties. Kita vertus, reikšmingiausia laikytina tai, jog visose srityse subjektams, turintiems įgaliojimų, susijusių su disponavimu kito asmens gyvybe, ilgainiui kelti vis griežtesni šių įgaliojimų įgyvendinimo tvarkos reikalavimai ir atkakliau kovota su piktnaudžiavimais tokiomis teisėmis. Tai suteikia galimybę patvirtinti iškeltą hipotezę: nors teisė į gyvybę Romoje buvo iš esmės nulemta asmens socialinio ir juridinio statuso ypatumų, romėnų teisės raiška liudija joje stiprėjusią tendenciją įmanomai labiau gerbti ir teisinėmis priemonėmis ginti bet kurio žmogaus teisę į gyvybę.

2. Žmogaus gyvybės ir jo teisinio subjektiškumo pradžią romėnų teisė siejo su gimimo momentu, tačiau privatinių teisinių santykių (visų pirma – paveldėjimo) srityje teisės buvo pripažįstamos ir pradėtam, bet dar negimusiam kūdikiui (*nasciturus*) su sąlyga, kad šis gims gyvas. Tam, kad asmuo būtų pripažintas teisės subjektu, jis privalėjo gimti gyvas, pradėti egzistuoti visiškai nepriklausomai nuo motinos organizmo, būti žmogiško pavidalo. Romėnų jurisprudencija nustatė požymius, kuriais remiantis sprendžiama, kad kūdikis gimė gyvas. Tokiais buvo laikomi kūdikio verksmas, kūno judesiai, kvėpavimo funkcijos atsiradimas.

3. Žmogaus gyvybės ir teisinio subjektiškumo pabaiga romėnų teisėje sutapo su fizinės žmogaus mirties momentu. Kita vertus, žmogaus kaip teisės subjekto egzistavimas Romoje glaudžiai sietas su jo socialine ir teisine padėtimi, todėl kaip teisės subjektas asmuo galėjo nustoti egzistavęs ir prieš jam mirštant (civilinė mirtis). Be to, romėnų privatinė teisė žinojo išimtinių atvejų, kai, įvykus fizinei žmogaus mirčiai, jo teisinis subjektiškumas kurį laiką tęsiasi.

4. Svarbiu romėnų teisės žingsniu pripažįstant bet kurio žmogaus gyvybę reikšminga ir teisės saugotina vertybe (teisiniu gėriu) laikytina tai, kad Romoje imtasi teisinių priemonių siekiant užkirsti kelią vergų savininkams piktnaudžiauti jiems priklausančia *ius vitae ac necis*.

5. Romėnų šeimos tėvui suteikti įgaliojimai, susiję su jam pavaldžių šeimos narių gyvybe, – tai subjektinė teisė, kurią privalu įgyvendinti laikantis nustatytos tvarkos ir pagrindų. Naudojimasis *ius vitae ac necis* teise visų pirma reiškė jurisdikcijos už tam tikrus šeimos narių padarytus pažeidimus įgyvendinimą. Šią jurisdikciją šeimos tėvas įgyvendindavo ne vienasmeniškai, o atsižvelgdamas į *iudicium domesticum* nuomonę.

6. Romėnų vykdymo teisė turėjo nueiti ilgą kelią, kol teismo sprendimų vykdymas buvo išimtinai nukreiptas į skolininko turtą, o ne į jo asmenį, tačiau pastebima romėnų teisėje susiformavusi nuostata, jog žmogaus gyvybė yra ypatingas, išskirtinis teisinis gėris, kurio negalima paneigti teikiant prioritetą kitoms (pavyzdžiui, kreditoriaus turimoms turtinėms) teisėms.

7. Nemažai dėmesio romėnų teisiniuose tekstuose buvo skiriama nužudymo nusikaltimui. Romėnų teisė diferencijavo atsakomybę už nusikaltimus žmogaus gyvybei išskirdama paprastąsias ir kvalifikuotas nužudymų sudėtis ir atitinkamai taikydama švelnesnes arba griežtesnes bausmes.

Literatūra

Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl teismų prak-

tikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose, Nr. 46. *Teismų praktika*. 2004, Nr. 21.
Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pavilionis, V. (sud.). Vilnius: Eugrimas, 2000.
Bojarski, W. *Prawo rzymskie*. Toruń: TNOIK, 1994.

- Burczak, K.; Dębiński, A.; Jońca, M. *Lacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2007.
- Carcopino, J. *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*. Warszawa, 1966.
- Dajczak, W.; Giaro, T. *Longchamps de Bériér. Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2009.
- Dębiński, A. *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo prawnicze LexisNexis, 2003.
- Jońca, M. *Parricidium w prawie rzymskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.
- Kolańczyk, K. *Prawo rzymskie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexisTM, 2001.
- Kuryłowicz, M.; Wiliński, A. *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business, 2008.
- Litewski, W. *Rzymskie prawo prywatne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis NexisTM, 2003.
- Litewski, W. *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*. Kraków: Universitas, 1998.
- Osuchowski, W. *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Rimskoe chastnoe pravo* [Roman Private Law]. Novickov, I. B.; Pereterskov, I. S. Moskva: Jurist, 1999.
- Rozwadowski, W. *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródłem*. Poznań: Przedsiębiorstwo wydawnicze *Ars Boni et Aequi*, 1992.
- Sentencje lacińskie*. W opracowaniu Anny Tkaczyk. Wrocław: Wydawnictwo „Asturum“, 2002.
- Volterra, E. *Istituzioni di diritto privato romano*. Roma, 1972.
- Žemaitis, V. *Etika. Aforizmų žodynas*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2000.

HUMAN LIFE AS LEGAL VALUE AND ITS PROTECTION IN ROMAN LAW

Marius Jonaitis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Albertas Milinis

Vytautas Magnus University, Lithuania

Summary. *Right to life is an essential natural right protected and defended by law. The aim of this publication is to discuss the main issues regarding human right to life and its protection in the Roman law. Article deals with the problems of beginning and end of the human life and legal capacity in Rome, elements of legal protection of slaves and family members subject to pater familias life as well as the principle crimes attempting to human life.*

First of all, the right to life as well as the right to liberty were held to be the institutes of natural law (ius naturale) meanwhile institutes that provided possibility to withdraw those rights (e. g. patria potestas that in the most ancient époque included right to decide on subject person's right to life) are derived from the branches of positive law—civil (ius civile) and law

of nations (*ius gentium*). Such attitude of the Roman jurisprudence had a solid impact on recognizing right of life to be an inherent law of every person, deriving immediately from the human nature and not conferred by the society and the state.

Human life in Rome was not treated as an absolute right—it greatly depended on the social and legal position of the person. On the other hand, history of the Roman law confirms the increasing perception of the value of human life and the assignment of the law and the state to defend a right to life by providing effective legal remedies.

The beginning of human life and legal capacity was related to the birth but already Roman law provided possibility to acquire property rights for the *nasciturus*. The Roman law established criteria according to which it was decided if the child has been born alive. Such criteria were movement of the body, cry of the newborn child as well as the function of breathing. On the other hand, not only death meant the end of legal capacity—the loss of liberty was treated as civil death.

An important achievement of Roman law is an attempt to limit the *ius vitae ac necis* that belonged to owner of slaves and father of the family. Speaking about the father of family, *ius vitae ac necis* meant the implementation of jurisdiction in the family. The member of family could be sentenced to death only having the assent of the agnates court (*iudicium domesticum*).

The changing attitude towards human life as well had an influence to the modifications in the execution of court decisions—civil liability becomes relative only to the debtor's property and not to his person.

Authors of the article as well describe the criminal offences that attempt the human life. First of all, the legal liability for the homicide; the principal and qualified cases of this crime.

Keywords: the moments of the beginning and end of human life in the Roman law, begotten but yet unborn child (*nasciturus*), defense of slave's and person's of alien right life, right of life and death (*ius vitae ac necis*), criminal offences attempting human life, murder (*parricidium*), manslaughter (*homicidium*).

Marius Jonaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: romėnų privatinė teisė ir jos įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei.

Marius Jonaitis, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Civil Procedure, Associate Professor. Research interests: Roman private law and its impact on contemporary civil and civil procedure law.

Albertas Milinis, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamoji teisė, baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus žmogaus gyvybei.

Albertas Milinis, Vytautas Magnus University, Faculty of Law, Department of Public Law, Lecturer. Research interests: criminal law, criminal liability for the crimes attempting to human life.